

bralec pomagati sam. Koliko uspe, ni odvisno le od njegovega znanja, temveč često od bibliotek, ki jih ima na razpolago. Študentu bodo vrata do razumevanja marsikakšnega napisa ostala zaprta.

Knjiga se začne s kratkim zgodovinskim pregledom omejenih treh regij, sledijo napisi z risbami oz. reprodukcijami iz *CIL*-a. Na koncu kataloga napisov je konkordančna tabela števil napisev iz *CIL*-a in *RIU*. Indeksov ni, ti bodo sledili, ko bo zbirka madžarskih napisov zaključena. Pač pa sledijo fotografije vseh ohranjenih napisov (teh je precej več kot polovica, od tistih, objavljenih v *CIL*-u, jih je danes zgubljenih 23%, od preostalih 16%). Fotografije so kakovostne in omogočajo popolno preverjanje čitanja. Napisi so predvsem nagrobni in votivni oltarji, nekaj je vladarskih počastilnih napisov, ki so jih dale postaviti različne panonske vojaške enote. Napisi so važen vir za študij panonskega prebivalstva in kultov, razprostranjenih v prvih treh stoletjih po tem delu Panonije, zato je knjiga kljub navedenim pomanjkljivostim vsaki knjižnici, ki skrbi za literaturo s področja antične zgodovine, nujno potrebna.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Luigi Moretti: *Tra epigrafia e storia. Scritti scelti e annotati.* Vetera 5. Edizioni Quasar, Roma 1990.

Luigi Moretti je eden najuglednejših in najbolj zaslužnih sodobnih italijanskih epigrafikov, avtor publikacij, kakršne so *Iscrizioni agonistiche greche*, *Iscrizioni storiche ellenistiche I* in *II* in *Inscriptiones Graecae Urbis Romae* v več zvezkih. Brez njih ne bi smela biti nobena resna strokovna knjižnica. V 5. zvezku zbirke *Vetera* so objavljeni njegovi izbrani krajši spisi, ki jih je avtor sam dopolnil z opombami, v katerih je upošteval vso poznejšo strokovno literaturo o obravnavanih problemih.

Podobno kot 3. zvezek zbirke *Vetera*, ki prinaša izbrane spise G. Barbierija, je tudi ta razdeljen na tri dele, z Morettijevo bibliografijo na začetku in indeksi na koncu knjige. V bibliografiji so študije, ki so ponatisnjene v pričujočem zvezku – če odštejemo recenzije in *voces* za razne leksikone, ki so v celoti spuščeni, gre za manjšo polovico celotnega opusa – označene z zvezdico.

Prvi del nosi naslov *Storia e civiltà nell'età ellenistica*; v njem je zbranih devet člankov, v katerih avtor obravnava najrazličnejše, pomembnejše ali obrobne, probleme helenistične civilizacije, od Makedonije do Licije in Cirenajke. Vsakokrat mu je za izhodišče ta ali oni napis, ki ga je prvi izdajatelj interpretiral nepopolno ali drugače. Moretti pa skuša besedilo s pomočjo svojega širokega znanja grške in latinske epigrafike in literature, vsestranskega poznavanja tematike in zdrave mere domišljije osvetliti še z drugih plati in do zadnjih možnosti izrabiti potencial napisa. Pri tem se teoretično lahko kdaj moti, zato v dvoumih primerih sam poudarja, da gre zgolj za hipoteze, velikokrat pa prihaja do nepričakovanih rezultatov. Marsikaj novega ugotavlja v zvezi z zgodovino Licije in njenega koinona, predvideva njeno vojaško moč in število njenega prebivalstva. V sociološko usmerjeni študiji o odnosih med državljanom in polis v helenističnem obdobju utemeljuje razvoj teh odnosov, ki so bili v klasičnem obdobju popolnoma drugačni in mnogo aktivnejši kot pozneje. V helenizmu so te odnose usodno zaznamovala socialna naspirtja, ki so postajala vse hujša, polis pa nanje ni mogla bitveno vplivati, ker je bila v rokah premožnih slojev. Od tod izvira končno tudi propad grške polis, katere predstavniki, aristokracija, so paktirali z makedonsko in rimsko državo v zameno za stabilen politični in socialni položaj. V dveh člankih Moretti obravnava institucijo dobroteljnosti, evergetizma, ki jo je podpirala stoična filozofija. V enem od člankov obravnava prve stike Rima z otokom Hios, v drugem gimnaziarični zakon v Beroji, povsod najde na podlagi že objavljenih napisov nove povezave in nove zgodovinske podatke.

V drugem delu, *Iscrizioni greche e latine di età imperiale*, je zbranih dvanajst študij, ki so posvečene različnim temam, podobno kot v prvem delu, le da avtor v njih obravnava dogodke iz poznejšega obdobja. Poleg dveh člankov s tračansko tematiko (o Tračanih na grških in latinskih napisih iz Rima, ter Thrakikà, v katerem interpretira tri grške napise iz

Tracije) in dveh pomembnih člankov, enem o azijskih deželnih zborih, koina, in drugem o fragmentih o stoletnih igrah, ki jih je dal slovesno prirediti Avgust leta 17 pr. Kr., bi posebej omenila študijo z naslovom *Statistica demografica ed epigrafia: durata media della vita in Roma imperiale*, v kateri je Moretti kot eden prvih bolj podrobno preučil podatke o doseženi starosti moških in žensk v mestu Rimu, ki so jih zbrali že pred njim (A. De Marchi za Rim, W. R. MacDonell za Rim, Hispanijo, Luzitanijo in Afriko in R. Etienne za Burdigalo). Opozoril je na vse tiste vidike takšnega študija, ki zabišejo dejansko stanje umrljivosti v antiki, npr. nezadovoljivo dokumentirana umrljivost novorojenčkov in dojenčkov na eni strani, in, morebiti, starih ljudi na drugi, ter dejstvo, da pri omebi starosti prevladuje številke, deljive s pet. Podatke o doseženih letih je razdelil po posameznih letih, posebej za moške in posebej za ženske in na podlagi statističnega izračuna, pri čemer je dobil krivuljo obdobja večje (npr. med 20. in 25. letom) oz. manjše umrljivosti, ugotovil povprečno starost prebivalcev mesta Rima, ki je znašala manj kot 22 let in je bila glede na podobne izračune za druge predele imperija ena najnižjih.

V članku *Vicus cornicularius* je zbral štiri napise, v katerih je ta vicus omenjen, in ga lociral v tretjo regijo mesta Rima, ki je obsegala področje Koloseja in griča Oppija. Podobno kot drugi, že znani vici mesta Rima, npr. *frumentarius*, oz. *unguentarius*, naj bi imel ime po izdelovalcih koščenih predmetov, dasi takšen pomen za besedo *cornicularius*, ki pomeni sicer vojaške in civilne funkcionarje, še ni dokumentiran.

V članku *Due iscrizioni latine inedite di Roma* objavlja poleg napisa iz časa kratkotrajne vlade Septimija Severa in obeh sinov, Karakale in Gete, konec leta 209 in začetek 211, zelo važen napis, ki sta ga dala Asklepiodot, Komodov *a rationibus*, sicer neznan, in Kleander, nasprotno zelo znana osebnost iz časa Komodove vlade, postaviti za konzula z imenom *T. Aius Sanctus*. Njega Moretti identificira z že znanim Sanktom iz *P. Oxy* 635 in *P. Berol.* 13942 (v obeh primerih je bil gentile le nepopolno ohranjen) ter z Attijem Sanktom iz *HA, vita Commodi* 1,6 (naj bi bil Komodov *orator*), kjer je bilo ime, kot kažejo *variae lectiones*, očitno napačno zapisano.

Tretji del nosi preprost naslov *Epigraphica*. V njem so zbrani Morettijevi prispevki za revijo *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica*. Objavljal jih je pod naslovom *Epigraphica*, oštevilčene od 1 do 28, po dva in dva v istem zvezku revije, od leta 1964 do 1984. V njih obravnava prav toliko različnih tem, od interpretacije nagrobnih formul, do zgodovine Ahajske zveze, od Gelijev iz Korinta, ene najuglednejših korintskih rodbin (enemu njenih članov je Arijan posvetil spis o Epiktetu), do Antenoridov in Akvileji (=prebivalcev Akvileje, potomcev mitičnega prednika Antenorja). V enem od prispevkov piše, da je bil Germanik, za katerega sicer patronat nad kakšnim drugim mestom v imperiju ni dokumentiran, *patronus* rimske kolonije *Patrae*, pomembnega grškega pristanišča in ene redkih rimskih kolonij v matični Grčiji.

Celotno delo dopolnjujejo razčlenjeni indeksi, ki omogočajo podrobnejši pregled nad delom, kot ga daje kazalo. Knjiga je po mojem mnenju vsestransko odlična. V njej so zbrani članki, ki vsebujejo marsikakšno dragoceno historično spoznanje. Dasi v večini niso objavljeni v težko dostopnih revijah, pa njihova teža vendarle pride še bolj do izraza, če so zbrani na enem mestu, razdeljeni po poglavjih, ki posamezne članke povezujejo vsaj okvirno v bolj zaključene celote. Predvsem pa takšna publikacija omogoča pregled nad delom strokovnjaka, ki je prispeval marsikaj tehtnega k boljšemu poznavanju helenistične in rimske zgodovine ter epigrafike in ki ga gotovo obédujejo tudi tisti, ki se včasih z njim ne strinjajo.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica, Nuova serie, 4 (Unione accademica nazionale). Edizioni Quasar, Roma 1988. 343 strani s fotografijami.

Leta 1981 je izšel prvi zvezek v novi seriji epigrafske publikacije *Supplementa Italica* in prinesel nove napise iz treh italjskih mest: Ferentinum, Pisaurum, Falerii Novi, ter dodatek

k imenskemu kazalu CIL 5. Njegov izid je za italijansko epigrafiko neke vrste prelomnica, ker pomeni nov – in, kot se je izkazalo, uspešen – poskus evidentiranja in ažurnega objavljavanja novih latinskih napisov, ki so jih italijanski muzeji in razne javne in zasebne zbirke prepolni. Hkrati tečejo veliki projekti bolj ali manj počasi naprej. Pripravlja se nova izdaja posameznih zvezkov monumentalnega dela *Corpus inscriptionum Latinarum* in *Inscriptiones Italiae*, vendar je to delo zaradi obsesnosti obsojeno na počasno izhajanje; *Supplementa Italica* naj bi njihovo izhajanje olajšala in s tem pospešila. Pobudniki te nove serije so si zamišljali, da bi zvezki izhajali hitreje, vendar je drugi lahko izšel šele leta 1983, tretji pa 1987, ravno pričujoči, četrti, pa kaže, da je izdajatelj uspelo najti dovolj sodelavcev in da bodo naslednje zvezki hitreje sledili drug drugemu. Izdajatelj, dva izmed najvidnejših italijanskih epigrafikov, Margherita Guarducci in Silvio Panciera, sta v uvodni predstavitvi izrazila upanje, da bosta izhajala po načrtu letno po dva zvezka.

Četrti zvezek prinaša epigrafske novosti iz štirih italijanskih mest: iz Sulmona in Trebule Suffenas, obe mesti sta bili v 4. regiji (*Sabina et Samnium*); iz Albingauna v 9. regiji (*Liguria*) in iz Belluna v 10. regiji (*Venetia et Histria*); z njimi vred je v *Supplementa Italica* sedaj ažurirana epigrafska dediščina že devetnajstih italijanskih mest.

Vsak od naštetih epigrafskih prikazov mest v 4. zvezku je delo drugega avtorja. Napis iz Sulmona objavlja Marco Buonocore, iz Trebule Suffenas Maria Grazia Granino Cecere, iz Albingauna Giovanni Mennella in iz Belluna Luciano Lazzaro. Na začetku vsake od štirih enot so naštetih korpusi, ki so s pričujočim delom dopoljeni, predvsem CIL. Sledi seznam epigrafskih del in najvažnejša bibliografija, ki se nanaša na zgodovino mesta. Seznamu teh del sledi kratak zgodovinski oris antičnega mesta, s katerim želi avtor predvsem dopolniti že obstoječi zgodovinski oris v Korpusu. Temu opisu sta vedno dodana še geografska skica in seznam nahajališč spomenikov in krajev, kjer se le-ti hranijo. Sledijo popravki in dodatki k že objavljenim napisom v Korpusu in drugih standardnih epigrafskih publikacijah, in šele nato nova besedila.

Novi spomeniki so objavljeni po kriterijih, ki so skupni vsem zvezkom serije *Supplementa Italica* in ki se v malenkostih razlikujejo od drugih modernih izdaj napisov. Na prvem mestu je seveda natančen opis spomenika z navedbo materiala in z merami. Pri vseh spomenikih, ki niso zgubljeni, je posebej poudarjeno tudi dejstvo, da si jih je avtor kljub poprejšnjim objavam ponovno ogledal; avtopsija namreč pogosto prinese kaj novega in na njej temeljijo vse moderne objave napisov. Brez odstavka si sledijo navedbe objav napisov; preglednejše bi bilo, ko bi bile objave, ki so pogosto številne, s presledkom ločene od opisa. Sledi besedilo napisa in fotografija (kadar napis ni zgubljen, sicer reprodukcija risbe napisa, če le-ta obstaja). Zadnji odstavek je namenjen komentarju, pri čemer pa tekstno kritični komentar ni ločen od komentarja, ki osvetljuje vsebino napisa. Tudi tu bi presledek prispeval k večji preglednosti.

Vsaki enoti posebej so dodani indeksi, in sicer imenski (posebej gentilna imena, posebej *cognomina* in *supernomina*), *tribus*, vladarji in vladarska hiša, državna organizacija, vojaška organizacija, municipalna sfera, kolegiji in poklici, slovar pomembnejših besed in jezikovnih posebnosti ter pomembnejši pojmi, ki se sicer ne pojavljajo v besedilu napisa, pa želi avtor nanje posebej opozoriti.

Napis si najrazličnejši, enako korektno kot pomembna besedila so objavljeni tudi najmanjši fragmenti, pri katerih nista ohranjeni več kot dve črki. Sulmona je znamenita kot rodno mesto pesnika Ovidija. Ta *nomen gentile* je v mestu dokumentiran. Nenavadna je najdba fragmenta Dioklecijanovega edikta *de pretiis* v grščini. Vrsta napisov izvira iz svetišča Herkula Kurina, kjer je bila najdena na ometu tudi vrsta grafitov s prošnjami k bogu, kot kažejo tisti, na katerih je ohranjenega več besedila. Zanimiv je grafit z ostanki, kot vse kaže, Ovidijevih heksametrov.

Za nas je med sulmonskimi napismi gotovo najbolj zanimiv nagrobni *cippus* Murrana in njegove žene Meluse, ki sta si ga bila dala postaviti za življenja. V dolgem napisu je opisana nesrečna usoda, ki ju je oropala vseh šestero otrok in jima pustila le majhnega vnuka Thiasa. Murranus se proti koncu

napisa označi kot *homo barbarus natu Pannunius* (nam. *Pannonius*) in prosi tiste, ki bodo napis brali, naj mu odpustijo jezikovne napake, ker je priseljen iz tujih krajev.

Trebula Suffenas, danes Ciciliano, je bila ožja domovina ugledne senatorske družine Plavcijev Silvanov (*Plautii Silvani*), Urgulanija, mati Marka Plavcija Silvana (cos. 2 pr. Kr.), pa je bila celo ena najboljših prijateljic vladarice Livije. Imena njihove družine se nekajkrat omenjajo na napisih iz mesta. Zanimiva je tanka zlata ploščica z upodobitvijo gole moške postave, okoli katere se ovija kača (morda bog časa Aion) in ki jo obkroža v grških črkah vrezana magična formula z imenom *Iao* in *Aonaei*.

Med napisi iz Albingauna (danes Albenga), glavnega mesta Ligurov, je – v nasprotju s prejšnjima dvema mestoma – cela vrsta poznoantičnih krščanskih nagrobnikov, med katerimi je tudi zadnji datirani epigrafski spomenik pred langobardsko invazijo, nagrobnik za štiriletnega dečka Mavrijana iz leta 597 oz. iz 15. leta Mavricijeve vladave.

Sledijo napisi iz Belluna, ki so za nas posebej zanimivi, ker sodijo v širšo sosesčino vzhodnoalpskega območja. Trije napisi so vrezani v živo skalo na gorah Civetta, Coldai in Col de Davagnin in so mejniki med mestnima agroma Belluna in Julija Karnika. Nenavadna sta imena, posvečena *Iuventui divinae*. Dva napisa sta počastitveni bazi za enega najuglednejših mestnih prebivalcev, rimskega viteza Marka Karminija Pudenta (*M. Carminius Pudens*), ki je bil med drugim tudi *patronus* Tergesta.

Četrti zvezek *Supplementa Italica* prinaša skupno čez 326 novih napisov (nekaj napisov ima skupno številko, ločeno z a in b), največ iz Trebule (134), najmanj iz Belluna (24). Vsi prispevajo svoj majhen, a dragocen delež k osvetlitvi zgodovine antične Italije, zato lahko le želimo, da bi serija redno izhajala še naprej.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica, Nuova serie, 5. Edizioni Quasar, Roma 1989. 261 strani s fotografijami.

Peti zvezek te serije prinaša grške in predvsem latinske napise petih mest antične Italije, ki so bili najdeni po izidu zadnjih epigrafskih korpusov za obravnavana območja: 7 iz mesta *Rubi*, zdaj Ruvo, iz 2. regije Apulije in Kalabrije (avtorice Marcelle Chelotti), 38 iz mesta *Regium Iulium*, zdaj Reggio Calabria, iz 3. regije Lukanije in Brucijev (avtor M. Buonocore), 57 iz mesta *Superaequum*, zdaj Castelvecchio Subequo, iz 4. regije Sabine in Samnija (M. Buonocore), potem 95 iz mesta *Forum Novum*, zdaj Vescovio, iz iste regije (avtor G. Filippi) in 9 iz mesta *Feltria*, zdaj Feltre, iz 10. regije Venecije in Histrije (avtor L. Lazzaro). To je skupaj 206 novih napisov, opremljenih z natančnimi opisi, z dobrimi fotografijami, komentarjem in podrobnimi indeksi. Poleg tega prinašajo uvodna poglavja, kot je v tej zbirki običajno, dopolnitve k zgodovinski podobi mesta ter k napisom, že objavljenim v standardnih zbirkah.

Tudi v tem zvezku je objavljenih nekaj zelo zanimivih novih besedil. Za nas je npr. zanimiva nagrobna stela iz mesta *Rubi*, ki sta jo dala postaviti svoji dekl *Dasumius Capriolus* in *Dasumia Nais*. *Dasumius* naj bi bil gentilicij, tvorjen iz mesapskega korena, vsekakor so imena iz istega korena (*Dassus*, *Dasus*, *Desumena*) znana tudi v Iliriku. Stela, žal fragmentarna, je okrašena na podoben način z bršljanovo vitico, ki izhaja iz kantara in obdaja napisno polje, kot cela vrsta nagrobnih spomenikov v ilirsko-panonskem prostoru, posebej v Dardaniji. V mestu *Regium Iulium* je bil najden napis osvobojenca druge Avgustove žene Skribonije, ki je preživela v tem mestu ob hčerki Juliji, pregnani iz Rima zaradi nemoralnega vedenja, zadnja leta pregnanstva. Na drugem nagrobniku iz istega mesta so ohranjena imena Julijinih osvobodilcev in Livijinega osvobojenca, ki je bil pred Julijino smrtjo verjetno njena last.

Več je posvetil vladarjem s krajšo ali daljšo titulaturjo, nekaj je republikanskih napisov, najstarejše je posvetilo Heraklu iz *Superaequa*, datirano v 3. stoletje pr. Kr. Pomemben je *cursus*